

Homo viator. Din itinerariile exilului românesc

Mihaela Albu

Abstract

Homo viator, the traveler – through life and across the earth – is a generous theme in world culture that is reflected in the most diverse artistic manners. This paper focuses on the subject from a literary perspective, mainly on the real road of the *unwilling traveler* – of those Romanian intellectuals forced by the communist regime to live in exile. Their tragic conditions could be found in some of their literary works too.

Keywords: exile, communist regime, homo viator, unwilling traveler.

Motto: *Patria ta călătorule
e tot ce se dezvăluie
ochilor tai mereu căutători
și adevăr e tot ce se vede
cu ochii întregii ființe*

De unde am venit?

*Din noaptea durerii fără capăt
Se ridică roiuri de stele
Și-mi luminează calea
În lumea de aici
Icoana celeilalte.
Horia Stamatu*

Introducere

Călătoria efectivă (deplasarea – voită sau nevoită), în spații mai apropiate sau mai îndepărtate ori cea efectuată cu puterea minții în lumea imaginară – este conținută în chiar specificul naturii umane.

Dar viața însăși este o călătorie, mărginită la două capete – viața și moartea.

„Cine vede nașterea, vede și moartea”, se afirmă într-un vechi proverb. Cine pornește pe drumul vieții prin naștere, am putea adăuga, parcurge un traseu de al

căruia capăt se apropie pe măsură ce înaintează în timp. Făt-Frumos din basmul *Tinerețe fără bătrânețe*... cere însă dinainte de naștere dreptul la viața nemuritoare, iar căutarea sa – după ce a ajuns la vârsta la care putea porni în călătorie – este tocmai întru realizarea acestui drept.

Conștiința vieții ca *drum* îl determină pe om să se numească pe sine *călător*. În sens simbolic, dar și în sens concret, omul este un *homo viator*, încadrându-se într-o tipologie și având – drept trăsătură dominantă – o permanentă dorință de cunoaștere, de explorare.

Nu este de mirare atunci că motivul *călătoriei* se va găsi în toată creația literară a lumii, fie ea de natură folclorică sau scrisă de autori celebri, în oricare dintre ficțiunile antice, în epopei (Epopeea lui Ghilgameș, Odiseea), în basme (v., de ex., basmele românești și nu numai), precum și în cunoscute capodopere universale – de la Dante la Cervantes, de la romanele picarești la opera lui Goethe ori mai apoi la Joyce, pentru a aminti numai câteva exemple.

Aproape orice călătorie este și un drum de inițiere întru cunoaștere și autocunoaștere, ceea ce supune omul la cele mai diverse încercări, la experiențe care îi vor modela personalitatea.

Călătoria pentru dobândirea unei experiențe de viață, pentru maturizare în cele din urmă, este descrisă în literatură sub diferite pretexte – de la găsirea și uciderea unui simbol al răului (Humbaba – „cel de neînvinș”, balaurul ori zmeul care a răpit luna și soarele etc.) până la căutarea și găsirea unui lucru de preț (fetele de împărat, soarele și luna etc), de la drumul pentru regăsirea patriei pierdute (Ulise) la cel pentru aflarea nemuririi (Ghilgameș, feciorul din *Tinerețe fără bătrânețe*...). Nu de puține ori, călătoria în spațiul terestru, familiar, este extinsă în literatură în spații imaginare, sub pământ, în infern, în paradis, ori chiar în alte galaxii în romanele SF.

Drumul parcurs din patria de origine pentru cei trimiși – de vitregiile istoriei reale, de data aceasta – către locuri de surghiun este de asemenea presărat cu cele mai diverse încercări.

Din tema generoasă a *călătoriei* alegem să prezentăm în continuare un singur aspect – *călătoria fără voie*, deplasarea în exil a intelectualilor români, călătoria în spații străine, din care mulți nu s-au mai putut întoarce niciodată.

1. *Homo viator* sau despre *itinerariile exilului*

Preluând titlul acestui capitol din cartea lui George Hugo Tucker¹, am dorit să subliniem de la început unghiul din care vom privi fenomenul exilului – restrângând tema în cazul de față numai la cel românesc. Este vorba despre interconexiunea evidentă dintre *călătorie* și exil. Între *călătoria literară* și cea *istorică* sunt, desigur, diferențele dintre imaginar și realitatea directă.

¹ *Homo Viator. Itineraries of Exile, Displacement and Writing in Renaissance Europe* (Geneva: Droz, 2003)

Exemplele care ne vor servi argumentației vor fi luate din perioada regimului de după 1945, când mai mulți intelectuali români au înțeles că libertatea (fizică, dar și cea a cuvântului) le va fi îngădită, asumându-și condiția dureroasă de *călători* în lumea largă. Mai mult chiar – pe aceea de *desțărâți*.

Drumul lor înspre *dincolo* a fost, ca în basme, plin de obstacole, de neprevăzut și, de cele mai multe ori, un drum fără întoarcere.² Ca și eroul din epopeea sumeriană, fiecare își va fi spus: „Voi porni într-o călătorie presărată cu primejdii despre care **nu știu nimic**”.

1.1. Itinerariile exilului

„Prăbușirea în timp” de după 1945, invocată de Aron Cotuș în poezia sa, va fi totodată „o prăbușire în spațiu” pentru mulți dintre intelectualii români forțați de istorie la dezrădăcinare. Consecințele acestei dezrădăcinări – multiple. Drumul, traseul fiecăruia ar putea fi considerat drept simbolul unei întregi categorii.

Extrapolând teza lui Jung, conform căreia progresul a rupt omul de rădăcinile sale, putem spune că îndeosebi istoria a avut astfel de consecințe. Plecarea, rățăcirile (pentru unii din țară în țară, în așa-numita emigrare „în zig-zag”, cum o numea Sanda Golopenția³) în căutarea locului ideal potrivit nevoilor și aspirațiilor fiecăruia au însemnat dezrădăcinare și re-plantare. Pentru fiecare aproape, itinerarul nu a fost nicidecum unul drept. Să luăm exemplul lui Vintilă Horia, bunăoară. Acesta a călătorit în țări și continente diferite. Astfel, după o perioadă de doi ani în Italia (1946-1948), scriitorul emigrează în Argentina, unde predă la Universitatea din Buenos Aires. Din 1953 se întoarce în Europa, dar de data aceasta în Spania, unde va preda literatură universală în mai multe universități. Sau exemplul lui Ștefan Baciuc, care, de la Berna, primește azil politic în Brazilia, unde rămâne mult timp și funcționează ca jurnalist la cel mai important ziar din Rio de Janeiro, *Tribuna da Imprensa*, pentru a ajunge apoi în Statele Unite, unde va preda literatură sud-americană în Seattle și Honolulu.

Dispersarea geografică a fost, așa cum se cunoaște, foarte vastă – de la țările occidentului european, până la Statele Unite, America de Sud, Canada și chiar Australia. Desigur, și datorită apropierii, dar mai ales datorită comodității lingvistice, pentru mulți dintre intelectualii exilului românesc drumul s-a oprit în Europa – Franța, Italia, Spania, dar și în alte țări europene. Plecarea s-a făcut în condiții dificile nu de puține ori, evadarea lui Mihail Fărcășanu, președintele

² „În vara anului 1982 plecam din țară, gândindu-mă că plecarea era *definitivă*. Plecam luându-mi adio de la străzile orașului în care copilărisem, de la parcurile Bucureștiului /.../, de la bibliotecile unde învățasem pentru examene și de la apartamentul modest, de care mă despărțeam conștientă că, fără cărțile copilăriei și ale adolescenței, fără colecțiile și albumele care îmi ținuseră companie atâția ani, dar mai ales fără prietenii de o viață, nu aveam cum să mai fiu la fel de bogată cum fusesem până atunci”, își va începe Crisula Ștefănescu mărturia despre un alt exilat G. Ciorănescu (v. „Cum l-a cunoscut pe George Ciorănescu”, în G. Ciorănescu 2003. 5)

³ v. Sanda Golopenția, „Introducere sau despre exil și emigrație” (în vol. *Între patrii* 2006. 10).

Tineretului Liberal și autorul unui roman de succes, *Frunzele nu mai sunt acleași*, interzis de cenzură, fiind deja demnă de un scenariu de film.

1.2. Exilul ca anormalitate

Exilul/ deștărarea/ deștărarea au însemnat pentru intelectualii români – siliți de împrejurări istorico-politice să ia calea pribegiei – *anormalitatea*, prelungită, din nefericire, pe durata aproape a unei vieți pentru unii dintre ei. Esența acestei deștărări și a tragediei resimțite la cele mai înalte cote de către mulți dintre exilați o găsim exprimată prin cuvintele lui Bujor Nedelcovici: „Tot ce trăiești tu este anormal. /.../ O schizofrenie asumată rațional” (Nedelcovici 1998. 24), pentru ca în rememorarea pe care o va face în „Cuvântul înainte” la Jurnal să sintetizeze în note tragice: „Eu plecam atunci ... ca într-o moarte.” (*op. cit.* 15) și totuși, prin încercările la care este supus în noua condiție de exilat, prin lupta permanentă cu mediul străin, dar și cu sine însuși, Bujor Nedelcovici – și alții asemenea lui – vor percepe exilul ca pe „un râu al Morții (dar) și al Învierii” (*op. cit.* 31). Este vorba de o permanentă oscilare între disperarea ruperii dintr-un spațiu familiar (cu toate conotațiile pe care le implică acesta) și acceptarea noii condiții, acceptare dătătoare de speranță. Astfel, exilul este văzut de proaspătul venit în Paris într-o terminologie ce acoperă semantic non-acceptarea – „schizofrenie”, „farsă grotescă”, „suferință”, „Moarte”, „luptă cu niște dușmani imaginari”, „probă a labirintului”, dar, pe măsura adaptării și, mai ales a integrării prin scris și publicare – „pelerinaj spiritual”, „o trans-figurare inițiativă”, o „Înviere” și, în cele din urmă, o „Binecuvântare”.

Asupra „deliciului vieții schizofrene” trăite în alt spațiu decât cel natal va reflecta și Constantin Eretescu, arătând, în urma unor serioase cercetări socio-culturale și de antropologie, dar și pe baza propriei experiențe, că „străinătatea nu este neagră. Nici albă nu e. E pur și simplu o altă lume, cu alte reguli.” (Eretescu 2001.102) *Călătorul*, plecat dintr-un loc căruia îi aparține, de care este indisolubil legat prin cultură, obiceiuri, tradiții etc., ajunge într-unul în care trebuie să se adapteze la o nouă cultură, la un nou sistem de reguli. De puterea pe care o are formația sa culturală în fața agresiunii noului mediu depinde adaptarea sau non-adaptarea, perceperea acelui mediu ca *anormalitate* ori ca o nouă experiență pe drumul vieții. Nu trebuie să uităm însă niciun moment că exilatul, așa cum conștientizează și ne dezvăluie Sanda Golopenția, „reprezintă trăirea cea mai artificializată și cea mai paradoxală.” (Golopenția 1995. 211)

1.3. De la *Homo viator* la *Homo scribens*

Asumarea destinului de exilat, ca și pe cea a unor încercări nu de puține ori deosebit de grele – de la lipsa mijloacelor de trai la dificultatea de adaptare în limba și cultura țării de adopție, dar mai presus de toate la dorul de pământul natal – i-au determinat pe unii dintre acești călători fără voie să folosească exilul într-un mod pozitiv și să-și creeze o nouă identitate, să se re-inventeze, cu alte cuvinte.

Experiența nouă la care au fost supuși de destin, dar mai ales de istorie i-a dus către consemnarea periplului în scris. „Experiența acumulată în exil sau emigrare, va nota unul dintre cei care au cunoscut-o în mod direct, Sanda Golopenția, se pretează la narațiuni asemănătoare cu basmele fantastice analizate de Propp.” (v. „Introducere sau despre exil și emigrație”, în vol. *Între patrii*. 7)

„Drumeția aventuroasă”, călătoria cu îndepărtarea pentru totdeauna de centru (dar cu speranța revenirii!), consemnată, scrisă pe hârtie, va adăuga noi și noi istorii despre un *homo viator* din epoca modernă. *Cartea plecării* își intitulse Sanda Golopenția unul dintre volumele în care își (ne) povestește determinantele des-țărării, mai ales pentru a le înțelege ea însăși. „*Fiecare plecare și-a avut bogăția ei de întâmplări.*” (*op. cit.* 8, s.a.) Dar autoarea vorbește mai ales despre acea dureroasă plecare pe drumul exilului.

O temă predilectă a autorilor expatriați este tocmai exilul, drumul exilului, avatarurile unei vieți obligate de istorie să ia totul de la capăt, să se adapteze altei culturi, ca și altei limbi, iar raportarea la dubla experiență pe care au trăit-o dă individualitate literaturii române scrise de acești autori.

Dublu, „cu o față întoarsă spre prezent și cu una spre trecut” (Stănescu 2003. 172), așa cum vede exilatul Sanda Golopenția (și din experiență proprie), acesta, când e scriitor, scrie cărți în care această experiență cu totul specială nu are cum să nu transpară. Astfel de cărți au scris Gabriel Stănescu, Sanda Golopenția, Constantin Eretescu ș.a. Astfel, în *Cartea plecării*, sintetizează Sanda Golopenția, „vorbeam despre intelectualul român și întâmplările sale atunci când se exilează/emigrează în SUA.” Și în *Cartea plecării*, și în *America, America* sau în *Vămile grave*, profesoara de la Brown University demonstrează „cum am învățat să trăim românește aici.” (Stănescu 2003. 181)

Pentru cei plecați din motive politice drumul exilului s-a constituit în cale fără întoarcere. Cu toate acestea, ruperea, chiar eternă, nu este decât una fizică, aparentă, „o rupere minimă, de gradul zero.” (*idem*) Cel plecat, *călătorul fără-de-voie*, trăiește cu sufletul, cu mintea și mai ales prin limbă în țara din care a plecat. Exemple pot fi multe. De notorietate sunt cele ale Monicăi Lovinescu și Virgil Ierunca, permanent ancorați în realitățile românești, la curent cu tot ce se întâmplă în țară, comunicând la *Europa liberă*, scriind mai ales despre aceste realități, dar și despre *drumurile* anevoioase, dar și perseverente ale multor scriitori și artiști întru menținerea identității românești.

1.4. Un topos literar – înstrăinarea. Experiența alterității

Constantin Eretescu își intitulse un mai recent volum de studii și eseuri *Cu ochii în zăre*, titlul fiind sugestiv pentru autorul ce trăiește în SUA, dar privește permanent către țara din care a fost nevoit cândva să plece. Prima parte a cărții, de mai mică întindere, este însă cea care exprimă idei și concepte asupra „exilului ca inadecvare”, ca și asupra acelei condiții duale în care emigrantul se situează

permanent, lupta interioară (și exterioară) ducându-se „între rezistență și capitulare”.

De altfel, toate textele demonstrează, într-o manieră sau alta, ideea prin care Constantin Eretescu a ales să deschidă volumul, adică acea stare de „inadecvare” în raport cu noua lume, în raport cu „ceilalți”, pornind de la un dat considerat drept caracteristică aproape definitorie pentru orice emigrant. „Inadecvarea este starea de bază a emigrantului”, o spune sentențios chiar prima frază a volumului, autorul încercând mai apoi să-i explice sensurile, exemplificând mai întâi cu diverse comportamente ce exprimă „îndepărtarea de centru”. Este vorba despre „o incapacitate de armonizare la comportamentul general acceptat al grupului.” Confruntarea cu ceilalți, cu alt spațiu ori alte lumi devine o experiență a alterității.

Artistul, scriitorul dezrădăcinat din limba și din cultura sa, are de luptat pe două fronturi: pe de o parte este vorba despre *integrarea* cerută de nevoile vieții, dar și de presiunea noului mediu socio-cultural, iar pe de altă parte – nevoia (și lupta) pentru păstrarea *identității*. În unele cazuri rădăcinile rămân vii, în altele – se usucă, dar de cele mai multe ori emigrantul își re-scrie personalitatea – mai aproape sau mai departe de centrul ființei sale formate în solul cultural din țara de origine.

Drumul concret, rătăcirea prin țări străine, se dublează cu unul al căutării căii de adaptare pentru supraviețuire, exilatul simțindu-se permanent un *străin*. Desprinderea de vechea identitate se face cu greu, cu renunțări și reveniri, dar niciodată pe deplin. Exemplele sunt multiple, variate, dar în toate există un gen proxim care le apropie traseul parcurs.

Concluzii

Tema omului în ipostaza de călător, de *homo viator* este una dintre cele mai vechi și cunoscute teme din istoria culturii universale – de la epopeea despre Ghilgameș la *Iliada* și *Odiseea*, la *Eneida*, ori *Cântecul Nibelungilor*, iar apoi la creațiile literare ce traversează epocile până în perioada modernă. Drumul pe aripile fanteziei ori drumul concret sunt inițieri și desăvârșiri treptate.

În mituri și în basme drumul către realizarea unui scop întărește, maturizează și numai trecând prin probele inițiatice eroul este capabil să intre în „lumea neagră”, în lumea de dincolo de cea cunoscută și să-și împlinească misiunea asumată.

Plecarea din țară devenea și pentru exilați un traseu de inițieri, iar probele la care au fost supuși au contribuit la descoperirea „ființei (lor) profunde”, la o re-naștere.

„Nu există abis, nu există capăt; există numai sufletul omului, și acesta, sufletul, le numește pe toate potrivit cu vitejia sau lașitatea lui. Hristos, Buddha, Mahomed au găsit un abis, dar au aruncat o punte și au trecut. Și împreună cu ei au trecut turmele de oameni. Aceștia sunt păstorii. Aceștia sunt eroii. Vârf nu există. Există numai înălțime. Odihnă nu există”, va reflecta Kazantzakis în Jurnalul său de călătorie. (Kazantzakis 2013. 6)

Iar la aceasta putem adăuga: pentru omul călător prin viață „odihnă nu există”; există numai drumul. Cel parcurs de fiecare dintre noi, pe itinerarii presărate cu piedici, cu multe piedici, dar de a căror depășire depinde continuitatea întru cunoaștere și desăvârșire.

Bibliografie

- CIORĂNESCU, George
2003 *Pagini de jurnal*. București, Editura ICR.
- ERETESCU, Constantin
2001 *Fețele lui Ianus*. București, Editura Fundației Culturale Române.
2011 *Cu ochii în zare*. București, Editura Paideia.
- GOLOPENȚIA, Sanda
1995 *Cartea plecării*. București, Editura Univers.
- KAZANTZAKIS, Nikos
2013 *Jurnal de călătorie. Italia. Egipt. Sinai. Ierusalim. Cipru. Moreea*. București, Editura Humanitas.
- MARCEL, Gabriel
1962 *Homo Viator: Introduction to a Metaphysic of Hope*. Emma Craufurd, trans. Harper & Brothers.
- MARINO, Adrian
1978 *Prezențe românești și realități europene*. București, Editura Albatros.
1993 *Evadări în lumea liberă*. Iași, Institutul European.
- NEDELCOVICI, Bujor
1998 *Jurnal infidel: pagini din exil. 1987-1993*. București, Editura Eminescu.
- SIMION, Eugen
2002 *Genurile biograficului*. București, Editura Universul Enciclopedic.
- STĂNESCU, Gabriel (editor)
2003, *Românii din Lumea Nouă*. Atlanta, Criterion Publishing,
- TUCKER, George Hugo
2003 *Homo Viator. Itineraries of Exile, Displacement and Writing in Renaissance Europe*. Geneva, Droz.
- *** 2007 *Între patrii*. Iași, Editura Polirom.